

Соломія Вівчар (Львів)

Мойсей національний і універсальний у поемах Сільвіє Краньчевича та Івана Франка

Мойсей – найвизначніший пророк Старого Завіту, образ якого вже понад три тисячі років є джерелом натхнення для скульпторів, поетів, художників. Мойсей став символом визволителя, який отримав божественне одкровення від Ягве і на якого покладено велику місію – вивести народ Ізраїлю з єгипетської неволі. Незважаючи на муки і поневіряння, він приводить ізраїльтян до землі обітваної.

До образу Мойсея часто зверталися у світовій літературі. Найвідомішими творами про пророка є поема “Мойсей” (1822) французького поета-романтика Альфреда де Вінї та філософська драма “Мойсей” (1861) угорського письменника Імре Мадача.

У слов'янських літературах письменники також часто використовували образ Мойсея. Польський поет Юліуш Словацький у поемі “Ангелі” згадував біблійного Мойсея, а також розробив проблему стосунків вождя і народу, генія перед судом юрби. Це дало привід говорити про близькість поем “Ангелі” Ю. Словацького і “Мойсей” І. Франка. У 1912 році з'явилася розвідка Якіма Яреми “Мойсей”, у якій він зіставив ці поеми. Однак сам І. Франко у передмові до другого видання поеми “Мойсей” заперечив ці твердження. Він писав: “Аналогія між моєю поемою і Словацького “Ангелі” дуже далека, полишаючи вже на боці основну різницю настроїв, який у поемі Словацького меланхолійно-песимістичний, а у мене *totaliter aliter*” [21: 16].

Чеський поет Я. Врхліцький написав поему “Бар Кохба”, у якій також згадував постать біблійного Мойсея. Український учений К. Чехович у праці “Постать Мойсея у творчості І. Франка” зробив спробу порівняння цих поем і висунув тезу про вплив поеми Я. Врхліцького на твір І. Франка. Адже в обох цих поемах змальовано трагедію провідника Ізраїлю, його конфлікт з власним народом, важку внутрішню боротьбу на тлі сумнівів щодо власного післанництва, аж до кінцевої індивідуальної катастрофи героя, але з перемогою віри у невмирущість і вище післанництво своєї нації [23: 6]. І. Франко добре знав твір Я. Врхліцького і навіть переклав українською мовою деякі частини поеми “Бар Кохба”. Однак це не вплинуло на оригінальність Франкового твору, і, як пише К. Чехович: “ці впливи виявляють лише велику начитаність І. Франка у різних європейських літературах і його високу вмільість перетоплювати у горнилі власної поетичної творчості найкращі твори ідеологічно і естетично споріднених з ним європейських поетів” [23: 6].

У хорватській літературі до образу Мойсея звернувся Сільвіє Страхимир Краньчевич (1865–1908), який є одним із небагатьох поетів хорватського реалізму. Літературознавці вважають його поетом виняткової сили, який підніс хорватську

літературу до вершин європейської. Народився поет у місті Сень і, як багато його сучасників, вивчав теологію, однак священиком не став. Під час навчання в римському клерикальному колегіумі Germanicum С. Краньчевич, розчарувавшись, покинув студії і зайнявся літературною діяльністю. У своїй творчості він дуже часто звертався до різних біблійних тем, а також сюжетів з класичної і сучасної йому історії. Біблійні мотиви він переосмислив по-новому, переносячи їх на рідний йому ґрунт, і таким способом зображував тогочасне життя.

Творчість С. Краньчевича можна поділити на декілька періодів.

До раннього періоду належить збірка “Bugarkinje” 1885 року. Окрім традиційної національної проблематики, у цій збірці вперше у хорватській поезії з’являються соціальні питання.

Провідною для раннього періоду творчості С. Краньчевича була тема поневоленої і стражденої матері-батьківщини. Однак мрії про її визволення досить туманні і виражаються у вигляді картин далекого майбутнього з апокаліптичними битвами (вірш “Клятва”).

Наступним етапом у творчості поета став вихід збірки “Izabrane pjesme” (“Вибрані вірші”) (1898). За тринадцять років, які пролягли між першою і другою збіркою, С. Краньчевич повністю сформувався як письменник. Збірка “Izabrane pjesme” – вершина його творчості. Основними темами є правда і брехня, свобода і рабство, щастя й горе, батьківщина і світ, життя і смерть, страждання і біль, співчуття і милосердя, або загалом доля людини та її місце між небом і землею. Основні сюжети збірки – античні, історичні, релігійні, біблійні, а також соціально-політичні.

Через рік після виходу “Вибраних віршів” хорватський літературознавець Володимир Єловшек (Vladimir Jelovšek) назвав С. Краньчевича “титаном з-поміж наших поетів”. Ця думка у різних формулюваннях часто звучить і тепер.

Останній, третій період творчості С. Краньчевича має виразно песимістичні настрої (збірки “Tzaj” (“Ривок”) і “Pjesme” (“Вірші”). Це не є безнадійна туга людини, якою опанували тілесні і душевні страждання, яких так багато у світі, а песимізм особи, зраненої безуспішними пошуками гармонії у світі і в собі самій, і яка, не знаходячи її (гармонії), пристрасно проклинає себе і світ.

Відповідно до періодів творчості поета, можемо говорити про Краньчевича-патріота, Краньчевича-бунтівника, Краньчевича, який від суто національних переходить до глобальних питань гуманізму, і звичайно про Краньчевича, який оспівує Людину і розмірковує про її місце у Всесвіті.

Творчість С. Краньчевича стала вершиною реалізму і одночасно започаткувала новий етап у хорватській літературі. Поет став предтечею модернізму. На думку критиків, у особистості С. Краньчевича поєдналися риси біблійного пророка, класичного римлянина і сучасного буржуа.

Першим із хорватських поетів С. Краньчевич торкнувся злободенних соціальних проблем, які існували у Хорватії у кінці XIX ст. (масова еміграція селян – вірш “Iseljenik” (“Переселенець”), потреба зміни суспільного ладу – ораторія “Prvi grijeh” (“Перший гріх” та ін.).

Хорватський літературознавець Іво Франгеш писав: “Творчість С. Краньчевича – достойне закінчення дитинства хорватської поезії і урочиста увертюра до нової, великої, мистецької фази – модернізму” [25].

У 80-х роках XIX ст. у центрі творчості письменників хорватського реалізму були теми з сільського життя, а в 90-х роках починає переважати психологічно-етична і філософська проблематика. Письменників щораз більше цікавлять окремі долі, внутрішній розкол особистості, проблеми смерті.

У прозі фабула перестає відігравати основну роль. Порушуються хронологічні межі – у структурі твору з’являється інтроспекція та ретроспекція; оповідь збагачується лірикою, символікою, розвивається есеїстика. На першому плані – малі епічні форми, роман відходить у тінь. Це означає, що у хорватській літературі починають з’являтися ознаки нового напрямку – модернізму (*moderne*).

На думку літературознавців, перший етап хорватського модернізму припадає на 1892–1916 роки.

А в цей час в іншій частині імперії – Східній Галичині – теж відбуваються схожі процеси, значну роль у яких відіграв І. Франко. Наприкінці XIX ст. на теренах Західної України він став найвизначнішою постаттю у літературі, філософії і культурі.

І. Франко був широковідомим і в літературних колах Хорватії. З жовтня 1890 року І. Франко працював у Відні, де познайомився з видатним хорватським філологом-славістом Ватрославом Ягичем. Учений допоміг І. Франкові у підготовці докторської дисертації, рецензував деякі його статті, друкував розвідки І. Франка у славістичному журналі “*Archiv für Slavische Philologie*”. У Віденському університеті навчалося багато сербів, хорватів, словенців, з якими І. Франко спілкувався, вивчав їхню літературу і народну творчість, а також знайомив їх з фольклорною та літературною традицією українців.

У 1913 році відзначалося сорокаріччя літературної діяльності Каменяра. В. Ягич написав статтю з присвятою ювілярові у львівському збірнику “Вітання Іванові Франкові”.

На смерть І. Франка відгукнулася загребська газета “*Hrvatska*”: “Український народ утратив нещодавно свого митця, геніального І. Франка, людину, яка по смерті Т. Шевченка стояла на чолі всієї літератури..., борця, що всіма своїми силами, власними інтересами пожертвував в ім’я народу... Життя, любов, смерть – скрізь вчувається вболівання за свій народ” [8].

Поєми, які є предметом нашого дослідження, написані приблизно в один час, автори жили у схожих історичних і політичних умовах, тому концепція образу Мойсея однакова: він представник інтересів народу, і тому дбає не про себе, а про тих людей, яких веде за собою.

Порівнюючи образи Мойсея у поемах І. Франка і С. Краньчевича, зауважуємо, що поеми загалом мають небагато спільних рис.

В І. Франка темою поеми є смерть Мойсея як пророка. Він показує, як важко самотнім провидцям, яким пощастило пізнати істину, донести її до широкого загалу, до всього народу, як нелегко спрямувати народ на дорогу порятунку.

У передмові до першого видання поеми “Мойсей” І. Франко писав: “Ся тема в такій формі не біблійна, а моя власна, хоч і основана на біблійних оповіданнях”. Отож, поема є авторською версією біблійної історії про Мойсея [15]. Постаттю Мойсея І. Франко цікавився упродовж цілого життя. Уперше він згадав його у першій своїй повісті “Петрії і Довбушуки” (1876), також Мойсей згадується у багатьох творах І. Франка: “Ех nihilo” (1885), поема “По-людськи”, поезія “Серцем молився Мойсей” (1895), своєрідно інтерпретований цей образ у сатиричній поемі “Лис Микита”. Мотиви легенд про Мойсея вкраплені і в поемі “Похорон”, є вони у повісті “Перехресні стежки” [7: 126–129]. Отже, перед тим, як написати поему “Мойсей”, І. Франко довго і глибоко аналізував постать біблійного пророка.

Поема І. Франка “Мойсей” складається з прологу і 20 розділів, образ народу у ній займає надзвичайно важливе місце. Мойсей постає перед нами у момент, коли втомлені виснажливою мандрівкою люди починають ремствувати, поступово зростає недовіра до самого плану подорожі, багато хто хоче повернутися до Єгипту...

Український поет вводить у свою поему додаткових персонажів – Авірона і Датана, які підбурюють народ виявити недовіру Мойсеєві; йому забороняють звертатися до людей з повчаннями, закликами, пророцтвами, по суті не бажаючи більше мати його за вождя. Отже, Мойсей – пророк, якого відкинув народ. І. Франко не випадково висвітлює стосунки Мойсея з різними представниками “народу Ізраїля”.

У С. Краньчевича образ народу представлений на маргінесі, приглушений, основну увагу зосереджено на Мойсеєві і його стосунках з Богом (Єговою). Народ – реалізатор волі Єгови і одночасно – сила, що відштовхує пророка. Таке трактування можна пояснити впливом модернізму, адже поема написана на зламі епох.

І. Франко показав особисту трагедію пророка Мойсея, який від Бога отримує завдання привести народ Ізраїлю до землі обітованої. Порок виконав свою місію. Водночас для нього як особистості це стало причиною трагедії: розриву з народом і зневіри в ідеалах [12].

У Біблії про смерть Мойсея сказано так: “Було ж Мойсеєві сто двадцять років як умер, очі його не потемніли і сила його не зникла. Поховано його в долині, в Моав-землі, проти Бет-Пеору, і по цей день ніхто не знає його гробу” (Втор. 34: 6–7).

Мойсей так і не ввійшов у землю обітовану, Господь йому лише показав її.

Чому ж Бог не дозволив пророкові ступити на землю, яка була метою його життя, до якої він вів народ довгі сорок років? Теологи вважають, що Господь таким способом покарав Мойсея за гріх, однак, нам не відомо, за який саме.

У поемі І. Франка цим гріхом стає сумнів, втрата віри в Бога, у себе, в свою мету:

А що ти усумнився на момент
Щодо волі моєї
То побачиш сю вітчину
Сам не вступиш на неї

Тут і кості зотліють твої
 На взірєць і для страху
 Всім, що рвуться весь вік до мети
 І вмирають на шляху! [20: т. 5: 262]

Подібні рядки знаходимо і в поемі С. Краньчевича:

I tebi baš što goriš plamenom
 Od ideala silnih, vječitih,
 Ta sjajna vatra crna bit će smrt,
 Mrijeti ti ćeš, kada počneš sâm
 U ideale svoje sumnjati! [27]

Ці слова повторюються в поемі тричі (на початку, у середині поеми і в кінці). І кожного разу вони несуть інше значення. Спочатку ці слова звучать як попередження для Мойсея, потім як вирок, і в самому кінці поеми (коли Мойсей вмирає) ці рядки можна вважати своєрідним висновком.

Поема С. Краньчевича максимально лаконічна – ніяких додаткових колізій чи персонажів, жодного зайвого слова, лише три образи: Мойсей, Єгова, народ.

Основну увагу зосереджено власне на відносинах Мойсея та Єгови. Конфлікт формується вже на початку поеми. Єгова відмовляє пророкові в проханні звільнити ізраїльський народ з рабства, потім все-таки погоджується допомогти, але самому Мойсеєві передрікає смерть за розчарування в ідеалах [12].

І. Франко ввів у поему образ Азазеля – духа пустелі, “темного демона одчаю”. У Біблії Азазель постає у старозавітній книзі Левіт, де описано ритуал “дня відпущення”. У цей день гріхи народу перекладалися на двох цапів: одного приносили в жертву Ягве, а другого відводили в пустелю – для Азазеля.

Відомості про Азазеля поет міг взяти з апокрифічної “Книги Єноха” (II ст. до н. е.), де Азазель виступає як грішний ангел, спокусник і підбурювач людей до повстання супроти Творця. Демон підштовхує Мойсея до думки, що голос, який вивів з Єгипту був “не з жадних горючих купин / а твій внутрішній, власний” [17].

Мойсей, простягнувши руки до неба, просить у Господа відповіді. Тоді Азазель розгортає перед Мойсеєм майбутнє Ізраїлю. Пророк бачить кровопролитну війну за право оселитися на землях Ханаану, згодом постає Ізраїльське царство, яке, ледь сформувавшись, розпадається на частини. Його поступово завойовують сусідні держави, євреї знову йдуть у полон, Єрусалим зруйновано; бачить Мойсей і відбудову міста і храму, а потім – нові біди й остаточне спустошення.

Мойсей у відчай вигукує: “Одурив нас Єгова!”. У цих словах відображено крах ідеалів, духовне спустошення та зневіру пророка.

Єгова та Азазель – образи антагоністи. Показуючи їх, І. Франко прагне художньо відтворити людську роздвоєність, проблему одвічного вибору, що має зробити кожна людина між духовним і тілесним, небесним і земним, божественним і диявольським. І. Франко писав: “У роль Азазеля я поклав найсильнішу частку демонської спокуси, що може захитати віру найсильнішого характеру” [6].

У поемі І. Франка народ виступає продовжувачем справи Мойсея, хоча він відкинув свого пророка і зрікає його. Пророків часто б'ють камінням за життя, щоб визнати після смерті. Це трапилося і з Мойсеєм. Йому судилося бути вигнанцем і померти на самоті. І лише дивовижна, повна величі смерть пророка збудила людей, допомогла збагнути, що вони втрачають те, без чого не можуть жити, що в цій подорожі, яку розпочав Мойсей, полягає, можливо, сенс їхнього життя.

Пророк помирає, та прозирає народ і прямує до мети, яку вказував вождь. Народ завершує справу, розпочату Мойсеєм.

У поемі С. Краньчевича Мойсей переможений. В І. Франка він переможець навіть у своїй смерті – адже задуми його неминуче здійсняться.

Мойсей у поемах С. Краньчевича та І. Франка – обранець Бога, “скарбник Його слова”, він шукає шлях не для себе, а для свого народу.

У давній історії Ізраїлю поети побачили вічний сюжет про стосунки між людською спільнотою і проводирем. Образ Мойсея став близьким для письменників; шлях до свободи свого народу вони вбачали у боротьбі за національне відродження. В образі ізраїльського народу кожен з авторів бачив свій народ (І. Франко – український, С. Краньчевич – хорватський).

До своєї поеми І. Франко написав вступ, своєрідне звернення до України. Він мріяв про долю для українців не менш грандіозну, величну і трудну, ніж місія обраного єврейського народу – нести крізь віки духовні цінності для розбудови вічного царства духа, істини і правди.

С. Краньчевич переповідав біблійний сюжет, наголошуючи лише на певних моментах, а для І. Франка цей сюжет є лише поштовхом для творчої фантазії. І. Франко використав окремі елементи біблійної історії, докорінно переосмислюючи майже кожен із них. Завдяки цьому образ Мойсея розкривається в І. Франка по новому [12].

Поеми І. Франка і С. Краньчевича написані на зламі двох епох, коли в європейській літературі зазвучали мотиви людської самотності, відчуженості людини від суспільства, неспроможності віднайти гармонію в собі та в оточенні. Слушною є думка Марії Зубрицької: “Такий конгломерат песимістичних настроїв у переломну добу двох сторіч, мабуть, є передчуттям фатальних катастроф ХХ століття, провісником безсилля особистості перед тотальним насильством” [6].

У картинах далекої минувшини Ізраїлю автори вбачали сумний образ власної неволі, у якій перебували український і хорватський народи. Привиди давніх героїв і відшумілих епох знову і знову ставали в пригоді борцям за національне і суспільне відродження свого народу.

Епіграфом до поем “Мойсей” І. Франка та С. Краньчевича можна взяти слова Й.-В. Гете: “Біблія – це книга народів, адже долю одного народу вона робить символом усіх інших”.

Література:

1. Вервес Г. Іван Франко, слов'янські культури і сучасний світ // Іван Франко і світова культура. Матеріали міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО. – К., 1990.

2. Горський В. Історія української філософії. – К., 1998.
3. Грушевський М. Історія України. – К.–Львів, 1913.
4. Дослідження творчості Івана Франка / Відп. ред. Крип'якевич І. – К., 1956.
5. Зеров М. Твори: У 2 томах. – К., 1989.
6. Зубрицька М. Смісл і абсурдність буття у поемі І. Франка “Мойсей” // Сучасність. – 1993. – № 2.
7. Каспрук А. Філософські поеми Івана Франка. – К., 1965.
8. Павличко С. Філософські поеми Івана Франка “Смерть Каїна”, “Похорон”, “Мойсей” і європейський романтизм // Іван Франко і світова культура: Матеріали міжнародного симпозиуму ЮНЕСКО. Львів, 11–15 вересня 1986 року. – К., 1990.
9. Пащенко Є. Іван Франко в літературі народів Югославії // Всесвіт. – 1978. – № 9.
10. Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України. – Львів, 1994.
11. Рудяков П. Українсько-хорватські літературні взаємини у ХІХ–ХХ ст. – К., 1987.
12. Рудяков П. “Мойсей” І. Франка та “Мойсей” С. Краньчевича // Іван Франко і світова культура: Матеріали міжнародного симпозиуму ЮНЕСКО. Львів, 11–15 вересня 1986 року. – К., 1990.
13. Святе Письмо.
14. Скоць А. Генієві народу – пролог до “Мойсея” // Дзвін. – 1990. – № 8.
15. Субтельний О. Україна: історія. – К., 1991.
16. Сулима В. Біблія і українська література. – К., 1998.
17. Трух А. Й. Г. Життя святих: У 4 книгах. – Львів, 1998. – Кн. 3.
18. Українська літературна енциклопедія: У 5 томах. – К., 1989.
19. Українська радянська енциклопедія: У 17 томах. – К., 1960. – Т. 7.
20. Франко І. Збір. творів: У 50-ти томах. – К., 1976–1986.
21. Франко І. Мойсей. Поема. Друге видання з передмовою. – Львів, 1913.
22. Хорватія / Україна. Культурні зв'язки від Адріатики до Дніпра. – К., 1996.
23. Чехович К. Постаць Мойсея у творчості І. Франка. – Львів, 1936.
24. Ярема Я. Мойсей – поема Івана Франка. – Тернопіль. – 1912.
25. Povijest Hrvatske književnosti: U 4 knjige. – Zagreb, 1974. – Knjiga 4.
26. Kranjčević S. Sabrana djela: U 3 knjige – Zagreb, 1958.
27. Kranjčević S. Poezija. – Zagreb, 1971.

Юрій Сагловський (Латвія, Рига)

Біблійні мотиви у творчості Івана Франка та Яніса Райніса: “Мойсей” і “Йосип та його брати”

Зіставлення знакових імен світової культури завжди передбачає загальні, більш-менш частково наближені чинники життя та творчості. Єдиний часовий контекст надає цьому збігу особливий характер. Тут починають простежуватися загальні тенденції історичного, світоглядно-культурних чинників. Тема “Іван Франко та